paleografice, lingvistice, heraldice, genealogice sau arhivistice, dovadă a unei metode de lucru de o acurateţe ştiinţifică remarcabilă. Totul este completat de binevenite regeste, precum şi de indici toponimici şi onomastici, care facilitează consultarea celor două volume. Suntem astfel în faţa unei lucrări ce poate fi considerată, fără niciun echivoc, drept un instrument de lucru absolut indispensabil cercetătorului aplecat spre studiul aspectelor sociale, politice, militare, de cultură şi mentalitate ale unei perioade semnificative ale istoriei Banatului medieval şi premodern.

Ligia Boldea

Evelin Wetter, Corinna Kienzler, Ágnes Ziegler (eds.), *Liturgische Gewänder in der Schwarzen Kirche zu Kronstadt in Siebenbürgen*, Riggisberg: Abegg-Stiftung, 2015, *Liturgische Gewänder in der Schwarzen Kirche zu Kronstadt in Siebenbürgen/ Rezumatul textului ştiinţific/ A tanulmányok összefoglalója/ Summary of the Essay Section*, Riggisberg: Abegg-Stiftung, 2015, 482 p.

În iunie 2015 a fost deschisă în Biserica Neagră din Braşov o expoziţie de veşminte liturgice – unele expuse în sanctuar, altele prezentate în sacristie pentru un public restrâns de specialişti în istorie şi conservare-restaurare –, în cadrul căreia a fost lansată cartea *Liturgische Gewänder in der Schwarzen Kirche zu Kronstadt in Siebenbürgen*, editată de Evelin Wetter, Corinna Kienzler şi Ágnes Ziegler şi publicată de Fundaţia Abegg din Elveţia. Impresionantul volum de 482 de pagini (p. 1–171 text, p. 172–427 catalog, p. 428–482 anexă) i se adaugă un volum de rezumate în limbile română, maghiară şi engleză *Liturgische Gewänder in der Schwarzen Kirche zu Kronstadt in Siebenbürgen/ Rezumatul textului ştiinţific/ A tanulmányok összefoglalója./ Summary of the Essay Section.*

Cartea începe cu o prefaţă a parohului Bisericii Negre, Christian Plajer, precum şi cu un Cuvânt înainte de Dominik Keller şi Regula Schorta din partea Fundaţiei Abegg, urmând apoi partea ştiinţifică, structurată în 7 capitole. Aceste capitole apar şi în *Rezumat* în traducerea lui Adinel Dincă: "... Some of the Most Beautiful Priests' Vestments I Have Ever Seen Anywhere ..." (Evelin Wetter); "Braşovul şi a sa Biserică Neagră. Despre istoria construcţiei şi a decoraţiei sale" (Ágnes Ziegler); "Colecţia de veşminte liturgice în oglinda inventarelor" (Evelin Wetter şi Ágnes Ziegler); "Utilizarea liturgică a veşmintelor de dinaintea Reformei în Transilvania luterană" (Evelin Wetter şi Ágnes Ziegler); "Forma, prelucrarea şi modificările aduse aduse hainelor de-a lungul secolelor" (Corinna Kienzler şi Evelin Wetter); "Italian sau otoman? Catifelele

brașovene privite prin filtrul tehnologiei țesăturilor și a științelor naturii" (Corinna Kienzler).

Catalogul conține 21 de piese, dintre care 16 provin din Biserica Neagră, două din Biserica Sf. Bartolomeu din Brașov și patru din Prejmer (jud. Brașov). Dintre cele 21 de piese, 20 sunt veșminte liturgice propriu-zis liturgice, pluviale, cazule și cruci pentru cazule, iar unul este un antependium, folosit pentru acoperirea altarului.

Anexa conține textele surselor documentare care se referă nemijlocit la odăjdiile discutate în studii și catalog, analiza vopselelor și materialelor uzitate, folosirea textilelor la veșmintele liturgice, precum și un glosar.

Cartea este dedicată unui tezaur puțin cunoscut chiar și specialiștilor din domeniu, și anume, veșmintele liturgice din Biserica Neagră folosite și după Reformă, până prin anii 1860, la marile sărbători ecleziastice. De fapt, pentru scurte perioade, aceste odăjdii au fost accesibile publicului, fiind expuse prima oară în 1867 în expoziția Muzeului Austriac Chesaro-Crăiesc pentru Artă și Meserii, apoi în 1896 în cadrul Expoziției Naționale din Budapesta și între 1908–1944 într-o sală din Muzeul Săsesc al Țării Bârsei. Expunerea lor se încadrează în procesul de muzealizare a moștenirii istorice, instrumentalizarea ei pentru diferite scopuri, de la modele pentru artă decorativă la construirea statului național și la afirmarea unei identități etno-regionale și confesionale.

Însă, odată cu naționalizarea fondurilor muzeale, începută în 1948, provenienţa acestor piese a fost intenţionat ocultată, pentru a nu fi înstrăinate. Cu toate acestea, Era Nussbächer (mama regretatului Gernot Nussbächer), restauratoarea de textile a Bisericii Negre, le-a îngrijit și reparat, stabilind și primele contacte cu fundația Abegg, specializată pe conservarea și restaurarea textilelor premoderne. Odată cu angajarea în 2006 a Evelinei Wetter, specializată în artă medievală, a început un program amplu de restaurare a veșmintelor liturgice de la Biserica Neagră.

Tezaurul din Brașov este din punct de vedere cantitativ, în comparaţie cu celelalte tezaure de veșminte liturgice din contextul luteran păstrate în Gdansk, Stralsund, Brandenburg și Halberstadt, sau chiar și cu cel din Sibiu, destul de sărac. Se presupune că trebuia să fi fost mult mai bogat, deoarece lipsesc anumite tipuri de piese (ce de exemplu dalmaticele, stolele) folosite în liturghia luterană până la mijlocul secolului al XIX-lea și care se găsesc în tezaurele altor comunități parohiale. Din punct de vedere calitativ și istoric însă, aici intrând și istoria fiecărei piese, tezaurul din Brașov este de o valoare inestimabilă, care reiese atât din plasarea în contextul formării și evoluției identității luterane, cât și din legătura acestor veșminte cu comunitatea locală.

Veșmintele liturgice medievale au fost păstrate în mediul luteran, chiar și în forme modificate. Deși erau "doar" adiaphora, deci indiferente din puncte

de vedere dogmatic și etic, folosirea lor a devenit în scurt timp, alături de alte elemente moștenite din perioada pre-reformatorică, un semn al identităţii confesionale prin care s-au deosebit atât faţă de calvini, cât și de catolici. Dacă în Biserica medievală veşmântul liturgic făcea parte din categoria *res sacrae*, fiind legate de concepţia despre oficiul sacerdotal și funcţionau ca vizualizări ale ierarhiei ecleziastice, Reforma a reinterpretat folosirea lor: ele nu mai erau *res sacrae*, ci semne de delimitare faţă de lumea profană și, – mai ales în cazul Transilvaniei – faţă de variantele mai radicale ale Reformei (calvinism, antitrinitarism). Au devenit deci părţi ale "bunei rânduieli", contribuind la construirea și definirea noului spaţiu sacru, exprimând în același timp cât se poate de vizual apartenenţa la noua credinţă, a mărturisirii doctrinei euharistice luterane – prezenţa reală. Atitudinea faţă de patrimoniul pre-reformatoric, apărarea acestuia faţă de tendințele de eliminare totală din viaţa religioasă a comunităţilor căpătase, pe lângă dimensiunea teologică, și una socială, prin critica autorităţilor care încercau să le înstrăineze pentru propriul folos.

Dacă folosirea și refolosirea veşmintelor liturgice în spaţiul luteran nu este, totuși, surprinzătoare, la fel cum nici folosirea îndelungată – în cazul Transilvaniei până în secolul al XIX-lea – nu este ieșită din comun, ceea ce deosebește tezaurul din Brașov este, pe de o parte, prevalenţa pieselor provenind din secolul al XVIII-lea (10 din cele 21 de piese) și existenţa unui pluvial croit dintr-un caftan, fiind până astăzi singurul exemplu documentat de transformare a unei piese de îmbrăcământ profană într-un veşmânt liturgic din creștinismul occidental (p. 119, nr. 6 din catalog). Singurele referinţe precise privind utilizarea veşmintelor liturgice din Brașov s-au păstrat, spre deosebire de Sibiu, doar din secolul al XVIII-lea.

Această situaţie neobișnuită are mai multe cauze, incendiul devastator din 1689 care a distrus o bună parte din moștenirea medievală a orașului fiind doar una dintre ele. De fapt, veşmintele liturgice din Brașov sunt o sursă istorică de prima mână, legate strâns de istoria Brașovului. Aceste veşminte în majoritatea lor nu sunt originale, ci prelucrări ale unor piese deja existente. Doar cinci din cele 21de piese datează în întregime din perioada de dinaintea Reformei, patru dintre ele provendind de la Biserica Sf. Bartolomeu și din Prejmer. De regulă, este vorba de elemente ale veşmintelor de dinaintea Reformei cusute pe material din secolul al XVIII-lea și chiar al XIX-lea. În spaţiul luteran, metoda reutilizării unor cruci de cazulă medievale este rară, însă des întâlnită în Transilvania. Este vorba deci de folosire secundară, de prelucrări, modificări și reinterpretări ale materialului existent, specifice regiunii.

Astfel, a fost reconstituit întregul proces al confecţionării veşmintelor. Discuţia privind provenienţa catifelei repune Brașovul pe harta comerţului cu stofe scumpe dintre Italia și Imperiul Otoman. Materialul folosit a fost de

provenienţă otomană, însă relaţia dintre atelierele, negustorii și comanditarii din spaţiul italian și cel otoman a fost mult prea complexă pentru a putea delimita cu exactitate contribuţia celor doi actori. La aceasta se adaugă faptul că unele veşminte au fost croite probabil din catifea franceză. Catifeaua de calitatea celei din care au fost confecţionate veşmintele liturgice nu făcea parte din marfa obișnuită cu care orașul făcea comerţ. Pentru refacerea drumului catifelei au fost folosite cercetările din domeniul științelor naturii (biologia) și metodele puse la dispoziţie de tehnologia modernă. În anexă (p. 440–442) sunt publicate rezultatele privind pigmenţii obţinute de Laboratoire du Textile, Institut Royal du Patrimoine Artistique (KIK/IRPA) din Bruxelles, precum și ale Laboratorului Muzeului Naţional Ungar (Magyar Nemzeti Múzeum) privind metalele folosite la veşmintele liturgice din Brașov.

Investiţia făcută în secolul al XVIII-lea în veşminte liturgice, care teologic vorbind erau adiaphora, nefiind deci necesare celebrării liturghiei luterane, putînd fi scoase din uz, sunt legate, pe lângă incendiul din 1689 și rolul jucat în comerţul oriental, și de un alt element din istoria orașului (și al Transilvaniei): noul context politic și religios creat de cucerirea habsburgică. După cucerirea habsburgică și incendiul din 1689, când privilegiile orașului se aflau în pericol, veşmintele liturgice au fost folosite demonstrativ, folosindu-se artefacte medievale pe materiale moderne. Crearea de noi veşminte liturgice prin folosirea de materiale noi și scumpe, pe care erau cusute apoi crucile provenind de pe veşmintele din secolele XV-XVI, reparaţiile și prelucrările efectuate vorbesc despre o puternică și profundă relaţie cu comunitatea și cu patrimoniul acesteia, inclusiv despre reinterpretarea și continuarea tradiţiei catolice. Piesele din patrimoniul Bisericii Negre au fost astfel medievale și moderne în același timp.

Partea cea mai interesantă, consistentă și spectaculoasă a cărţii este catalogul. Cele 21 de piese sunt analizate în profunzime. O parte a analizei se referă strict la confecţionarea veşmintelor, însă reconstituirea tehnicii de lucru, accesibilă mai ales specialiștilor în domeniu, face parte din biografia fiecărei piese în parte.

Cazul cel mai spectaculos este, fără îndoială, piesa nr. 11 din catalog, o cazulă croită de Chrestel Repser din Brașov în data de 20 august 1736. Atribuirea și datarea atât de precisă se datorează unui bileţel cusut în materialul cazulei, care conţine numele croitorului și data confecţionării: *Chrestel Repser hat Das mes Gewandt gemacht. 1736 Die 20. augustus*. ("Chrestel Repser a făcut această odăjdie. În ziua de 20 august"). Însă datarea poate fi reconstituită și dintr-o adnotare despre doamna Schnell care donează bisericii 2 veşminte liturgice (celălalt veşmânt ar putea fi nr. 10 din catalog) și o faţă de altar, aflată în volumul IV al colecţei de izvoare privind istoria Brașovului, *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, (Brașov, 1903). Crucea provine din Brașov, fiind

datată în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Cazula în sine este spectaculoasă atât datorită calităţii în sine, cât și a imaginilor de pe crucea cusută pe spatele veşmântului, care reprezintă Adormirea Maicii Domnului, sărbătoare eliminată după Reformă. Această cazulă ar putea deschide o nouă discuţie despre evoluţia identităţii luterane în Transilvania, despre adiaphora, receptarea moştenirii trecutului, impactului pietismului etc.

O carte atât de complexă ca prezenta monografie despre veşmintele liturgice din patrimoniul Bisericii Negre și care a necesitat o muncă vastă de cercetare, conţine inevitabil și greşeli, care nu afectează valoarea lucrării. Este însă nevoie să atragem atenţia asupra unor erori evitabile. Astfel, la pagina 31, nota 5 se afirmă următoarele: "[...] reformaţii și greco-ortodocșii au primit abia în secolul al XIX-lea, iar unitarienii abia în secolul al XX-lea dreptul de a-și ridica biserici în oraș". Or, prima biserică ortodoxă din Cetate datează din 1787, iar comunitate parohială reformată există doar din 1822 la Brașov. Unitarienii în schimb erau, alături de greco-catolici, atât de puţini, încât nu apăreau decât spre sfârșitul secolului al XIX-lea în statistici. La pagina 60 se afirmă că sub dominaţia habsburgică s-ar fi constituit *status catholicus*. Acesta exista însă din secolul al XVII-lea, fiind legat de epoca principilor reformaţi, "starea catolică" având rolul de a reprezenta interesele catolicilor în absenţa unei ierarhii ecleziastice.

Însă aceste mici greșeli nu afectează valoarea cărţii în sine. Monografia de faţă ar trebui nu doar citită, ci folosită intens, în primul rând de cei care s-au dedicat cercetării, conservării și restaurării textilelor istorice, dar în sens larg cartea poate fi utilă tuturor acelora care se ocupă de patrimoniul istoric și artistic, indiferent de epocă. Nu în ultimul rând, cartea se adresează istoricilor, atât pentru sursele oferite, cât și ca model de metodologie și etică profesională.

Edit Szegedi

Andi Mihalache, *Trecutul ca text: idei, tendințe, controverse*, Editura Universităţii "Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2017, 298 p.

În România, timp de aproape jumătate de secol orice dezbatere intelectuală autentică referitoare la natura cunoașterii istorice a fost paralizată de sufocanta ideologie marxist-leninistă dominantă, profund axiofobă atât în versiunea sa pură inițială, stalinistă, cât și în cea târzie, ceaușistă. Fapt simptomatic, până în 1989 în cultura română au lipsit cu desăvârșire inclusiv demersurile teoretice marxiste regenerative, critice ori revizioniste, demersuri în vogă de altminteri, în acel timp, în alte spații culturale din Europa de Est. Pe de altă parte, relația dintre științele istorice și teoria sau reflecția critică asupra manierelor în care s-au articulat în trecut interpretările asupra trecutului nu a fost nicidecum una